

Marie Sochrová
Český jazyk v kostce pro SŠ

Text Marie Sochrová
Kresby Pavel Kantorek
Obálka a grafická úprava Fragment DTP s. r. o., Kamila Flonerová
Odpovědná redaktorka Romana Homonická
Technická redaktorka Alena Suchánková
Vydalo Nakladatelství FRAGMENT, Radiová 1122/1, Praha 10
jako svou 1095. publikaci.
2. vydání, 2009
Sazbu zhotovil TypoText, s. r. o.
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Copyright © Fragment, 2007
Text © Marie Sochrová, 2007
Illustrations © Pavel Kantorek, 2007
Typo and cover © Fragment DTP s. r. o., Kamila Flonerová, 2007

Učebnice, odborná literatura / středoškolská výuka /
opakování, souhrny / Edice Maturita v kostce

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí
být rozšiřována bez písemného souhlasu majitelů práv.

Kontaktní adresa: Radiová 1, 102 27 Praha 10-Hostivař
e-mail: fragment@fragment.cz; <http://www.fragment.cz>

ISBN 978-80-253-0950-6 (2. vydání, 2009)
ISBN 978-80-253-0189-0 (1. vydání, 2007)

OBSAH

OBECNÉ POUČENÍ O JAZYCE	6
Komunikace, jazyk, řeč, mluva	6
Jazyk a písmo	7
Jazykověda a její disciplíny	9
Příbuznost jazyků, jazykové skupiny	11
VÝVOJ ČEŠTINY	14
Od praslovanštiny k češtině	14
Hláskoslovný a tvaroslovný vývoj češtiny	15
Etapy vývoje spisovné češtiny ve vztahu k vývoji společnosti	16
Vývoj českého pravopisu	20
ČEŠTINA – NÁRODNÍ JAZYK ČECHŮ	21
Národní jazyk a jeho útvary	21
Úzus, norma a kodifikace	22
Jazyková kultura	23
Vývojové tendence současné spisovné češtiny	23
Slovenština ve srovnání s češtinou	25
ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA	27
Soustava českých hlásek	27
Zvuková stránka slova	30
Zvuková stránka věty	30
Hlavní zásady spisovné výslovnosti	31
GRAFICKÁ STRÁNKA JAZYKA	34
Pravopisné zásady	34
NAUKA O SLOVNÍ ZÁSOBĚ – LEXIKOLOGIE	42
Slovo a pojmenování	42
Slovo a jeho význam	43
Vrstvy slovní zásoby	46
Obohacování slovní zásoby	47
Změny slovního významu	47
Ustálená spojení slov	48
Slovníky a jejich druhy	49
TVOŘENÍ SLOV	51
Odvozování (derivace)	53
Skládání (kompozice)	56
Zkracování (abreviace)	57
PŘEJÍMÁNÍ SLOV Z CIZÍCH JAZYKŮ	59
TVAROSLOVÍ – MORFOLOGIE	61
Principy třídění slov	61
Mluvnické kategorie jmen	62
Podstatná jména (substantiva)	66
Přídavná jména (adjektiva)	72
Zájmena (pronomina)	76
Číslovky (numeralia)	82
Slovesa (verba)	86

Mluvnické kategorie sloves	87
Příslovce (adverbia)	100
Předložky (prepozice)	101
Spojky (konjunkce)	102
Částice (partikule)	103
Citoslovce (interjekce)	104
Predikativa	105
SKLADBA – SYNTAX	106
Věty podle postoje mluvčího ke skutečnosti (podle záměru, z hlediska modalit)	107
Věty podle členitosti (podle složení)	108
Zápor (negace)	110
Stavba věty jednoduché, větné vztahy	111
Větné členy	114
Základní větné členy	116
Rozvíjející větné členy	119
Zvláštnosti větné stavby	127
Odchyly od pravidelné větné stavby	128
Věty s polovětnými (polopredikativními) konstrukcemi	130
Pořádek slov ve větě – slovosled	131
Aktuální (kontextové) členění výpovědi	133
Řeč přímá, nepřímá, nevlastní přímá a polopřímá	135
Základy valenční syntaxe	136
Souvětí	140
Souvětí souřadné (s řazením)	141
Souvětí podřadné (s podřazováním)	144
Nepravé vedlejší věty	148
Složitá souvětí	151
Textová syntax (hypersyntax)	154
STYLISTIKA – NAUKA O SLOHU	158
Slohotvorní (stylotvorní) činitele	158
Styl projevů mluvených a písemných	159
Slohové (stylové) rozvrstvení jazykových a syntaktických prostředků	161
Funkční styly spisovného jazyka	162
Slohové postupy a slohové útvary	163
Styl prostědělovací a jeho útvary	165
Styl administrativní a jeho útvary	172
Styl odborný a jeho útvary	177
Styl publicistický a jeho útvary	188
Styl umělecký	193
Styl řečnický	204
ZÍSKÁVÁNÍ A ZPRACOVÁNÍ INFORMACÍ	208
Informace a informatika	208
Knihovny a informační střediska	209
Racionální studium textu a jazyk	211
Jak se vyvarovat základních a nejčastějších chyb v slohových pracích	213
VÝBĚROVÝ REJSTŘÍK POJMŮ	214

Úvod

Publikace Český jazyk v kostce podává úplný přehled učiva z českého jazyka v rozsahu platných osnov a ve shodě se standardy pro výuku českého jazyka na středních školách. Odpovídá cílům a záměrům Katalogu požadavků ke společné části maturitní zkoušky MŠMT ČR. Respektuje i potřebu současné komunikační praxe, tj. dovednost vyjadřovat se správně, výstižně a vytříbeně (ústně i písemně) za předpokladu znalostí pravopisných, mluvnických a lexikálních prostředků i jejich slohové platnosti.

Učebnice je rozčleněna do kapitol, které obsahují látku jazykovou i slohovou. Student zde nalezne obecné poučení o jazyce, o vývoji češtiny, útvarech národního jazyka, normě a kodifikaci, jazykovědě a jejích disciplínách, poučení o zvukové stránce jazyka (o hláskách), grafické stránce jazyka (o pravopise), o slovní zásobě, významu slov, tvoření slov, přejímání slov z cizích jazyků, o tvarosloví, skladbě věty a souvětí i o stylistice, tj. o slohotvorném procesu, funkčních stylech spisovného jazyka, slohových postupech a útvarech. Vedle českých termínů jsou použity i termíny latinské. V každé kapitole je soustředěno dostatečné množství **jazykového materiálu a příkladů**. Nechybějí ani **ukázky jazykových rozborů**.

Na teoretické vyklady navazují nově **cvičení k ověřování jazykových dovedností různými formami**. Typy jazykových cvičení jsou tradiční i méně tradiční, například testová (s výběrem odpovědi), přiřazovací, situační (interpretační), korekturní (opravná), stylizační a stylistická, nebo kombinovaná i komplexní. Faktografické otázky vyžadují zopakování příslušného tématu z učebnice. Předpokladem k správnému řešení úkolů je i užívání základních kodifikačních příruček (Pravidel českého pravopisu, jazykových slovníků ap.). Slohové úkoly otevírají cestu k tvůrčí práci, vlastní inspiraci a fantazii. Jednotlivá cvičení vyžadují nejen správné odpovědi, ale i logickou úvahu a argumentaci, vedou ke kritickému hodnocení, k úsilí o porozumění textu, případně k jeho úpravě, aby byl srozumitelný. Úkoly vycházejí i z textů učebnic, odborných publikací, denního tisku a umělecké literatury. Texty staročeské, nářeční i slovenské jsou zařazeny úmyslně – k ověření základních poznatků z oblasti staročeštiny, dialektologie a k porovnání slovenštiny jako nejbližšího slovanského jazyka. Nabídka cvičení je záměrně široká – slouží k důkladnému prozkoušení látky a umožňuje výběr podle potřeb školy, úrovně žáků, situace ve třídě nebo podle hlediska základního a rozšiřujícího učiva. Orientaci v textu usnadňuje **rejstřík pojmů**.

Autorka usiluje o co **nejpřehlednější** způsob vyjádření, o jednoduchost a srozumitelnost, takže má publikace formu konspektu nebo sešitového záznamu, nahrazujícího časově náročné školní zápisy studentů. Lze tedy při vyučování věnovat většinu času praktickému procvičování a řešení jazykových úkolů, aby se vytvořily i potřebné jazykové dovednosti.

Učebnice je určena pro různé typy středních škol (gymnázia čtyřletá i vyšší ročníky gymnázií víceletých a střední školy odborné). Vhodným doplňkem jsou také **Cvičení z českého jazyka v kostce** s podrobně zpracovaným klíčem. Spolu se stejně koncipovanou učebnicí **Literatura v kostce** od téže autorky tvoří ucelený souhrn učiva předmětu český jazyk a literatura.

Učebnici s cvičebnicí lze využívat jednak při hodinách českého jazyka ve škole, jednak k samostatné práci doma (opakování a doplnění učiva), jednak k přípravě na tzv. maturitu interní i státní a k přípravě k přijímacím zkouškám na vysoké školy humanitního zaměření. Může zaujmout nejen studenty, ale i všechny uživatele jazyka, kteří chtějí zvládnout mateřský jazyk teoreticky i prakticky, nebo si chtějí své jazykové poznatky prohloubit a rozšířit a vyjadřovat se kultivovaně. Vzhledem k dlouhodobě neutěšenému stavu jazykových znalostí a komunikativních schopností uživatelů českého jazyka je nutno jazykové znalosti prohlubovat a vyjadřovací schopnosti zdokonalovat.

„Řeč je sama duše a kultura národa. Zdokonaluje-li se národ, musí se zdokonalovat i jazyk, neboť je živý a vyvíjí se s námi se všemi, stále nesen výskou duševního napětí národního.“

Karel Čapek

Obecné poučení o jazyce

KOMUNIKACE, JAZYK, ŘEČ, MLUVA

Komunikace (z lat. *communicare* = dorozumívat se) = uvědomělý proces předávání informací, výměna myšlenek mezi lidmi

- základní jednotka komunikace je *výpověď*; spojováním výpovědí vzniká *komunikát* (projev)
- vznik artikulované řeči (potřeba výměny zkušeností při uvědomělé činnosti) – před 140 tisíci lety (*Homo sapiens*)

Jazyk (langue)

- abstraktní systém výrazových a významových prostředků a pravidel jejich užívání k smysluplnému projevu; mají znakovou povahu, jsou vyjádřeny zvuky, druhotně písemnými značkami (písmeny)
- nástroj myšlení a dorozumění
- vznikl v pracovní činnosti, vyvíjí se s vývojem společnosti a lidské činnosti (odráží vývoj společnosti)

Řeč (langage) – je schopnost člověka

- vyjadřovat myšlenky artikulovanými (článkovanými) zvuky nebo grafickými značkami; je člověku vrozena
- používat jazykové prostředky ke komunikaci
- vytvářet promluvu, jazykový projev (= konkrétní využití jazyka)

Má funkci

- **komunikativní** (dorozumívací)
- **myšlenkovou** (mentální) – formulace myšlenek, předávání obsahu vědomí, prostředek myšlení
- **národně reprezentativní** – vázanost na určité společenství lidí, národ
- **expresivní** (výrazově emoční) – vyjadřování citů, nálad, přání
- **apelovou** (výzvovou) – přesvědčování, doporučování, působení na ostatní
- **estetickou** – umělecké využití krásy řeči k estetickému působení

Mluva (parole) – individuální, konkrétní realizace jazyka, použití jazyka v praxi (při komunikaci)

poznámka

Různé teorie vzniku jazyka, např.

- **interjekční** (citoslovečná) = počáteční zvuky vyjadřovaly emoce (radost, údiv, leknutí, bolest)
- **onomatopoická** (zvukomalebná) – napodobování přírodních zvuků, postupný vznik zvukomalebných slov k označení věcí, jevů
- **křesťanská** – jazyk jako dar Boha

poznámka

Rozlišení jazyka, řeči a mluvy je dílem švýcarského lingvisty *Ferdinanda de Saussure* (1857–1913), zakladatele moderní jazykovědy

Komunikační proces:

KOMUNIKAČNÍ SITUACE (podmínky, v nichž komunikace vzniká)

TÉMA (o čem se mluví)

KOMUNIKAČNÍ KANÁL (od zdroje k příjemci)

KOMUNIKANT

autor sdělení, produktor (mluvčí, pisatel)

JAZYKOVÝ PROJEV

(sdělení)

KOMUNIKANT

adresát, recipient, příjemce (posluchač, čtenář)

DOROZUMÍVACÍ JAZYKOVÝ KÓD (jazykový systém)

Vytváření promluv mluvčím (pisatelem) – **kódování informace**

Promluva (projev) jako výsledek procesu kódování (sdělení)

Porozumění posluchačem (čtenářem) – **dekódování informace**, dešifrování, interpretace

Předpoklad dorozumění – znalost jazykového systému, dovednost prakticky ho užívat

Podle počtu účastníků komunikace: **dialog** (minimálně mezi dvěma účastníky) × **monolog** (promluva jedné osoby) nebo

vnitřní monolog (samomluva)

Druhy komunikace

■ **verbální** = mluvení, použití jazyka, ať v podobě mluvené či psané

■ **neverbální**

- použití neverbálních prostředků: *mimika* (změny výrazu obličeje), *gesta a posuňky* (pohyby rukou), *fyzický kontakt, dotyk* (podání ruky, polibek, pohlavek aj.)
- použití neverbálních způsobů komunikace: kresby – vtipy, plakáty, reklamy beze slov, pantomima, světelný signál, morseovka aj.

■ **verbálně neverbální**

- použití obojích prostředků, např. comicsy (obrázek doplněn slovním komentářem) nebo řeč + obraz, řeč + hudba

JAZYK A PÍSMO

Jazyk národní

- jeden ze základních znaků národa, výraz národní jednoty, symbol národa, obraz jeho vyspělosti; má zejména funkci národně reprezentativní
- souhrn výrazových a významových prostředků; společný pro všechny příslušníky jednoho národa nebo etnika (sounáležitost historická, společenská, politická, kulturní); zahrnuje všechny podoby, jimiž se mluví nebo píše, tj. útvary spisovné i nespisovné

Jazyk **kmenový** – vlastní jazyk určitého společenství, které nelze označit jako národ

Jazyk **materšský** – jazyk, jímž komunikujeme odmala, poznáváme ho zvláště z úst matky, jazyk nejbližšího okolí; mluvčí si ho osvojil v dětství jako první (tzv. bilingvisté mluví rovnocenně dvěma jazyky, např. v národnostně smíšeném manželství)

poznámka

Slovenština je národním jazykem Slováků, *polština* Poláků, *ruština* Rusů, *maďarština* Maďarů ap.

zajímavost

Nelze však vždy spojovat jeden národ a jeden jazyk:

několik národů má týž jazyk za svůj národní, např. **angličtina** = jazyk Angličanů, Američanů, Australanů, Kanadánů, Jihoafričanů

němčina = jazyk Němců, Rakušanů, části Švýcarů apod.

a naopak určitý národ v důsledku historického vývoje má více národních jazyků, např. Kanadané – **angličtina a francouzština**, Švýcaři – **němčina, francouzština, italština, rétorománština**

